

ANTE RUKAVINA

OSVRT NA RAZVOJ STOČARSTVA I VETERINARSTVA U LICI I PODGORJU

Sve promjene ustrojstva upravne vlasti u senjskim predjelima nisu mijenjale kroz stoljeća ustaljeni način življenja u tim predjelima. Ustaljeni način življenja od pamtivijeka se temeljio na stočarstvu, osobito na uzgoju stoke sitnog zuba, ovaca i koza. Stoka je preživljavala i najveće i najduže ratove i sve do najnovijih desetljeća predstavljala i najveću vrijednost u nacionalnom dohotku. Ni ribarstvo, ni trgovina i promet, ni razvoj industrijskih pogona nije se održao u sigurnom kontinuitetu kao stočarstvo, jer su spomenute grane doživljavale tijekom svoga razvoja uspone i padove.

Usljed oskudne prehrane na krševitim pašnjacima mogle su se uzgajati samo primitivne, kasnozrele i slaboproizvodne pasmine stoke. Ovčarstvo je predstavljala pramenka, sitna ali otporna životinja koja je mogla izdržati sve hranidbene i atmosferske nedaće toga tla. U doba Marije Terezije bilo je više pokušaja da se ta domaća pramenka popravi. Često spominjani kapetan Zandonati nabavlja za velebitsko podgorje rasplodnog ovna iz Ancone i tri ovce trapanske pasmine. Te se ovce odlikuju finom i gustom vunom, a vojne vlasti pokušavaju na taj način smanjiti broj koza kao glavnih zatornica šume. O broju ovaca u senjskim i ličkim predjelima govori podatak da se preko senjeske luke krajem 18. stoljeća izvezlo 4 milijuna kg ovčje vune.

Taj i kasniji pokušaji pretapanja pramenke bosanskim ovnovima u veću i proizvodniju životinju nisu donijeli očekivanog ploda uslijed uvijek istih gospodarskih prilika te početka raseljavanja tih predjela pri kraju 19. stoljeća. Međutim, ovca i dalje ostaje, iako u manjoj mjeri, glavni oslonac seoskih gospodarstava.

Koliko je god ovca bila povlašćena životinja, toliko se isto toliko vrijedna koza progonila silom zakona. Uzaludno je bilo i to što su se iz ovih predjela još od davnine izvezile velike količine suhog mesa i kože, naravno i ovčje vune, koza je od 18. stoljeća označena kao začetnica ogoljavanja krša pa se tri puta upravnim mjerama smanjivao njihov broj. Zato je već godine 1777. proglašena prva zabrana držanja koza koja je vrijedila sve do godine 1805. Druga je zabrana proglašena godine 1888. nakon razvojačenja Vojne krajine, a treća godine 1954. U senjskim predjelima, za razliku od južnovelebitskih i južnoličkih, ta se zabrana prilično strogo provodila uslijed njihove relativno dobre sigurnosti i blizine većih upravnih središta. Pri kraju 19. stoljeća kozâ uopće nema u popisima stoke. Ukoliko ih je i bilo, nisu se smjele prikazati.⁶

Brojnost ostalih vrsta stoke bila je razmjerno dobra. Konji su se i volovi upotrebljavali u prijevoznicičkoj djelatnosti u vezi s prometom robe u senjskoj i ostalim lukama putem kirijašenja, a i za dovlačenje trupaca s planinskih obronaka, čak s druge strane Velebita i Kapele. Mazgama su se i magarcima služili za prijenos tereta po nepristupačnim

planinskim predjelima kuda se odlazilo na pašarenje i živjelo daleko od prometnih veza. Velike društvene promjene i razvoj turizma u drugoj polovici 20. stoljeća desetkuju ovdašnje stočarstvo i njime se bave samo još rijetki pojedinci. Dugoročno gledano, postoji nada da će ti pojedinci povećavati broj grla u svojim stadima, osobito ovaca, iskorištavajući prostranstva planinskih pašnjaka koje samo ovca može doseći i plasirajući proizvedene stočarske proizvode budućoj turističkoj ponudi. Brojnost stoke u kotaru Senj prije ravno 100 godina vidi se u tablici br. 1.

Tablica 1. Brojnost stoke u gradu Senju i senjskom kotaru po vrstama stoke godine 1893.

Vrst stoke	Grad Senj	Jablanac	O p ć i n e		Ukupno
			Krivi Put	Sveti Juraj	
konj	26	62	123	215	426
kobila	4	8	14	92	118
mazga	-	273	145	92	510
magarac	-	1	71	23	95
krava	29	335	232	440	1.036
vol	-	75	93	380	548
telad i junad					
do 4 godine	4	-	-	31	35
ovca	135	3.481	400	2.498	6.514

Izvor: Glavni izvještaj o gospodarstvu, obrtu, trgovini i prometu u okružju senjeske trgovačke i obrtničke komore za godinu 1893., Senj 1894.

Opaska: Popis se vjerojatno obavljao u zimskom razdoblju, kad se u tom kraju rijetko drže svinje. Zanimljivo je da se u junad ubrajaju goveda do 4. godine starosti, što znači slabu plodnost i kasno pripuštanje.

I u ovim je krajevima stoka bila podložna različitim bolestima. Osobita je opasnost prijetila iz istočnih krajeva, gdje je turska uprava postojala sve do 1878., a ni granična Una nije bila zapreka opasnim zarazama da ugroze i udaljene predjele. Za senjske je predjele bila povoljna okolnost što se stoka nalazila diljem planinskih obronaka po vrtačama i udaljenim pašnjacima pa je postojala manja mogućnost prijenosa zaraza, a i udaljenost od Bosne nije bila mala, barem za tadašnje prilike.

Zdravlje je stoke bilo stočarima životno pitanje pa je u ono doba, kad nije bilo odgovarajućih stručnjaka, narod sam liječio stoku. Stoljećima se nakupljalo iskustvo, a usmena ga je predaja prenosila s koljena na koljeno. Upotrebljavali su se različiti načini liječenja i pučki lijekovi, a često su pokušaji liječenja bili temeljeni na praznovjerju i čarolijama.⁷

Razvojem pismenosti javila se potreba da se liječidbeni postupci zabilježe kako ne bi ostali zaboravljeni. Tako nastaju Ljekaruše - narodne medicinske bilješke koje sadržavaju savjete i upute o bolestima, lijekovima i liječenju. Zanimljivo je da su najstarije dvije

poznate nam ljekaruše nastale u senjskoj biskupiji, a pisao ih je Matija Benković iz Vinodola i drugi članovi iste obitelji. Treća poznata nam ljekaruša nastala je u Karlobagu godine 1603. Na njezinim neispisanim stranicama nastala je godine 1707. jedna druga, suvremenija ljekaruša, što govori za znatnu pismenost ovih krajeva uz našu obalu u tom teškom razdoblju turske opasnosti u 16. i 17. stoljeću.⁸

Uvidjevši da stočne zaraze izazivaju znatne štete, i država je nastojala zakonskom regulativom utjecati na sprečavanje njihova širenja. Prve odredbe o tome donose se putem Cantons regulativa iz godine 1787., koji se drži prvim pisanim veterinarskim zakonom u Hrvatskoj. Na temelju njega i kasnije donesenih propisa godine 1888. donesen je „Zakon ob uređenju veterinarstva u Hrvatskoj i Slavoniji“. To je bio temelj na kojem će se dugoročnije razvijati veterinarska služba u našim krajevima. U našim je krajevima provođenje tih zakonskih mjera kasnilo, osobito u planinskim i zabačenim predjelima, a po-manjkanje veterinara još je više usporavalo njihovo oživotvorenje. U senjskim i ličkim predjelima skoro do samog kraja 19. stoljeća pukovnijski su se liječnici brinuli i o zdravlju stoke, a tek ustrojstvom ličko-krbavske županije razvija se i veterinarska služba.

Uslijed malog broja veterinara na jednoga je dolazilo i više kotareva. Kao prvi koji je zabilježen godine 1894. u gradu i kotaru Senj jest veterinar Nikola Rukavina s nadimkom Doktor, iz Gospića, koji je obavljao veterinarske poslove kao kotarski veterinar u Otočcu, ali i u kotarevima brinjskom i senjskom te u gradu Senju. Uslijed pojave svinjske kuge banska je vlast naredila Rukavini da s mnogim ostalim veterinarima iz Hrvatske pođe suzbijati tu zarazu u Slavoniju, gdje on ostaje od studenoga 1896. do kraja 1897. Koliko je to mogao, u tom ga razdoblju zamjenjuje županijski veterinar Lavoslav Lutilsky, koji je u to doba nadzirao golemo područje kotara Gračac, Gospić, Perušić, Otočac, Brinje, Senj i gradove Karlobag i DSenj, jer u navedenom dijelu županije nije bilo drugog veterinara.

Godine 1898. i dalje u Otočcu službuje veterinar Edmund Engelmann te obavlja poslove i za kotareve Brinje i Senj te grad Senj. Početkom 20. stoljeća grad Senj i kotar Senj dobivaju prve veterinare kako slijedi:

godine 1904. za grad Senj i kotar Senj veterinar je Pavao Zelenka, godine 1909.-10. istu dužnost obavlja Petar Franjetić koji je umro 1910. godine, godine 1911.-13. službuje u Senju Dušan Ogrizović, a 1913. nakon Ogrizovića i Martin Kani, godine 1914. u Senju je Mile Viljetić, godine 1916. Nikola Knežević, a godine 1918. Srećko Juhn.

Godine 1941. i uspostavom velike župe Vinodol i Podgorje u Senju službuje veterinar Vladimir Biondić. Kako je u okviru iste župe uspostavljen kotar Karlobag, u njemu su za vrijeme drugoga svjetskog rata bili postavljeni veterinar Bogdan Medanić (1941.), dr. Ivan Bordon (1942.) i dr. Ivan Lukačić (1944.), odnosno trebali su službovati, ali se oni nikad nisu pojavili na tom terenu.

Na početku djelovanja organizirane veterinarske službe u nas koncem 19. stoljeća i sve do g. 1945. veterinari su bili državni službenici (županijski, kotarski ili općinski), koji su se u prvom redu brinuli o

- stanju stočnih zaraznih bolesti na području svoga djelovanja, sprečavanju njihova širenja ili suzbijanju ako su se pojavile,

- izdavanju stočnih isprava i raspoređivanju od njih ubranih sredstava na zemaljsku i kotarske veterinarske zaklade;

- nabavi i odabiranju (licenciranju) muških rasplodnjaka iz gore navedenih zaklada ili na neki drugi način te

- o redovitom izvješćivanju nadležnih organa o svom djelovanju.

Što se tiče liječenja domaćih životinja, imali su nepotpune spoznaje o mnogim, osobito zaraznim bolestima, a i skroman izbor lijekova, a da se i ne spominju udaljenosti koje su morali prevaljivati do oboljele životinje jašući ili vozeći se seoskim kolima. Zato su u pogledu liječenja često bili nemoćni, ali su pojave zaraznih bolesti morali rigorozno sprečavati veterinarsko-redarstvenim mjerama kako slijedi:

- nadzirali zapisnike o kupoprodaji stoke;
- nadzirali promet stoke (pješice ili prijevoznim sredstvima);
- pregledavali životinje prije klanja i meso nakon klanja;
- nadzirali obavljanje raskužbe od vremena na vrijeme staja i dvorišta pri gostionicama i ostalim objektima gdje se stoka zadržava;
- nadzirali progoni li se stoka između kotareva strogo opredjeljenim putovima;
- nadzirali sajmišta i promet stoke na njima te
- nadzirali postupak sa svim ispravama koje su se ticale stoke i njezina prometa.

U takvu djelovanje ustanovljene su sljedeće opasne zaaze:

- pogubna groznica u Krasnu i Jablancu izazvana velikim nevremenom 16. i 17. svibnja 1895; (vjerojatno se radilo o upali pluća);
- svinjska kuga g. 1898., 1904., 1905., 1906., 1912. i 1913. (u svim općinama kotara Senj). Ta se bolest godine 1896. proširila iz Mađarske i onda se prvi put u Hrvatskoj pojavila među svinjama kupljenim u Bosni. U strahu od nje valjda zato u prije navedenoj tablici nije bilo upisanih tj. držanih svinja)
- ovčje boginje g. 1898. u općini Krivi Put;
- bjesnoća 2 psa i 1 magarca g. 1907. i g. 1911. u Jablancu;
- vrbanač svinja 1902., 1907. i 1909. (više slučajeva u senjskom kotaru);
- šuga u konja (povremeno se pojavljivala g. 1912.)⁹

Pri provođenju mjera za otkrivanje i suzbijanje stočnih zaraza veterinari su omali veliku pomoć u organima općinskih poglavarstava i oružničkih ophodnji, kako to i propisi nalažu.

Upravo u doba osnivanja ličko-krbavske županije počinje se unapređivati i stočarstvo i u toj županiji. Pritom je bila odlučujuća uloga veterinara u odabiranju rasplodnjaka iz domaćeg uzgoja, a iz zemaljske zaklade kupovani su čistokrvni rasplodni bikovi. Pri kraju 19. stoljeća i dalje svake je godine odabrano 10 ili više bikova u svrhu oplemenjivanja domaće buše. Nabavljani su i vlašički ovnovi iz Bosne za oplemenjivanje domaće ovce - pramenke, a g. 1909. u Podgorju su podijeljene kokoši, patke i guske plemenitih pasmina u svrhu unapređivanja peradarstva.

Pri velikoj naseljenosti podgorskih predjela u 19. stoljeću ipak je bilo i tržnih viškova iz stočarstva. Zato su bile ustanovljene brodarske postaje u Senju i Jablancu preko kojih se izvozila stoka, a gradska klaonica u Senju i brojne priručne privatne klaonice već koncem prošlog stoljeća opskrbljivale su građanstvo i goste u još nerazvijenoj turističkoj privredi odličnim i ukusnim mesom domaćih životinja.

Nažalost uporedno s razvojem turističke privrede u 20. stoljeću ne razvija se i stočarstvo. Broj se žitelja smanjuje, a time i stoke. Pri tome ipak uloga veterinara ostaje i dalje važna, jer se pri većem protoku ljudi i različitih roba, osobito onih životinjskog podrijetla, mogu pojaviti različite bolesti opasne i za životinje i ljude. Naše sada već

suvremeno veterinarstvo može promptno odgovoriti na sve moguće izazove i iznenađenja.

Ovaj dvovrsni prikaz iznosi povijesne veze Senja i njegovih predjela s ličkim predjelima u okviru županijskih ustrojstva koja su se u ovim krajevima često ponavljala od najstarijih vremena pa do godine 1993. Senju je njegovo zaleđe bilo važna okosnica s kojom se, a i s još daljom unutrašnjošću, odvijala razmjena dobara i prije nego je Senj postao najveća robna luka sjevernoga hrvatskog primorja.

Često je Senj ulazio u istu županiju s ličkim predjelima, pa su se i pojedine službe istodobno razvijale. Jedan je od primjera veterinarska služba kad su veterinari ličkih kotareva obavljali poslove i u susjednom senjskom kotaru. Pojavom većeg broja domaćih veterinarara i Senj početkom ovog stoljeća ima samostalno kotarske veterinare, od kojih su neki i domaći sinovi. To je zalog da će veterinarska služba u senjskim predjelima, bez obzira na upravne podjele, redovito obavljati svoje poslove.

SENJ UND SEINE UMGEBUNG IN DER GESPANSCHAFTSEINRICHTUNG UND RÜCKBLICK AUF DIE ENTWICKLUNG DER VIEZUCHT UND DER TIERMEDIZIN IN DIESEN GEGENDEN

Zusammenfassung

Der Autor dieses Artikels befaßt sich mit einigen Problemen der Gespanschaftseinrichtung in Senj und seiner Umgebung. Er beleuchtet seine historische Verbindung mit dem Gebiet von Lika, die von alten Zeiten bis 1993 trotz ist Unterbrechungen erhalten.

Das Hinterland von Senj war für diese Stadt und ihre Umgebung sehr wichtig für den Warenaustausch mit dem weiteren Innenland noch zur Zeiten als Senj ein kleiner Hafen war, wie auch später als es zu einem der größten kroatischen Hafen geworden ist.

Gleichzeitig mit der besprochenen einheitlichen Einrichtung entwickelten sich einzelne einheitliche Dienste. Zum Beispiel: die Veterinäre des Bezirks von Lika besorgten auch das anliegende Bezirk von Senj.

Am Anfang dieses Jahrhunderts haben wir schon in Senj einheimische, oft auch selbständige Veterinäre. Deswegen können wir hoffen, daß der tierärztliche Dienst in Senj und seiner Umgebung seine Leistungen regelmäßig verrichten wird.

¹ Tijan P., Senj, Zagreb, 1931.

² *Opća enciklopedija JLZ*, dio 7., Zagreb 1981.

³ Japunčić, M., *Kratka povijest Like i Krbave*, Gospić, 1936.

⁴ Sabo, Agneza, *Zemaljsko dobro i kraljeva volja*, Večernji list, 21. 3. 1993., str. 9., Zagreb

⁵ *Izvjestaji upravnoga odbora i kr. županijske oblasti županije ličko-krbavske za godinu 1899.*, Senj 1990.

⁶ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939.-26. VIII. 1949.*, Zagreb, 1940.

⁷ *Glavni izvještaj o gospodarstvu, obrtu, trgovini i prometu u okružju senjske trgovačke i obrtbičke komore za godinu 1893.*, Senj 1894.

⁸ Rukavina, A., *Pučko liječenje životinja*, Senjski zbornik IX, 1981.-1982., Senj, 1982.

⁹ Derossi, Dugački, Rukavina, *Karlobaška ljekaruša iz godine 1603*, Senjski zbornik 10/11, 1983/1984., Senj 1984.

¹⁰ Izvjestaji kao pod 4. za godine 1895-1917.

Unutrašnjost društvenih prostorija „Križarskog bratstva u Senju (danas kancelarija župnog ureda Senj). Scena uskršnje slike, Križarski ženski podmladak, snimljeno oko 1939. Od lijeva 1. red, sjede: Nada Host, Anka Mudrovčić, Đurđa Japel, Nevenka Radalj, Marijanka Klement, Jelka Rončević, ... 2. red: Desanka Puhalo, Marica Lopac, Marica Matičić, ... Dolores Antić, Josipa Antić, Mira Klement, M. Besek, ... Hedviga Blažević, Zinka Ružić. 3. red, stoje: Nevenka Vukelić, Drina Dizdar, Marija Dizdar, Dinka Antić, Antica Desantić, Tomislava Moguš i Dona Gržin.